

УДК 378.035:[316.728:005.336.2
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.4/27.204008>

Ірина СИДОРУК,
orcid.org/0000-0003-3029-3142
кандидат педагогічних наук, доцент,
докторант кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) sudoryk_ira@ukr.net

СЕРЕДОВИЩНИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННІ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Реалізація компетентнісного, студентоцентрованого підходів до навчання у вищій школі, принципу «навчання впродовж життя» актуалізує потребу у створенні певного освітньо-виховного середовища професійної підготовки майбутніх соціальних працівників, яке б відповідало вимогам ринку праці, суспільним запитам, особистим запитам здобувачів вищої освіти.

У статті розкрито та обґрунтовано феномен «освітньо-виховне середовище закладу вищої освіти» в контексті формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників, проаналізовано його сутність. Автор трактує освітньо-виховне середовище закладу вищої освіти як специфічно організований простір, комплекс особливо створених умов освітнього та виховного процесів, суспільно предметних умов, завданням яких є формування соціально компетентних майбутніх соціальних працівників, здатних до: громадського та професійного розвитку, саморозвитку; пізнання соціально-професійної реальності; рефлексії власної громадської діяльності та діяльності інших; регулювання процесу і результату реалізації компетентності; вияву соціальної компетентності, суспільної поведінки в основних сферах діяльності.

Окреслено мету, завдання, умови, визначено провідні принципи організації такого середовища. Зокрема, мета створення освітньо-виховного середовища – організація інтегративного рівня сформованості соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників по завершенню граничного терміну їх навчання в університеті, що конкретизується у завданнях. Запропоновані автором умови спрямовані на: реалізацію окреслених завдань на практиці, особистісну взаємодію суб'єктів освітнього процесу; інтеграцію соціальних і професійних якостей, умінь та навичок в контексті формування соціальної компетентності як процесу; інтеграцію майбутнього фахівця в професійне середовище та соціальне середовище громади; удосконалення навчально-виховного процесу та створення належного освітньо-виховного середовища в умовах закладу вищої освіти.

Ключові слова: середовищний підхід, освітнє середовище, виховне середовище, освітньо-виховне середовище, соціальна компетентність, майбутній соціальний працівник.

Iryna SYDORUK,
orcid.org/0000-0003-3029-3142
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Doctoral Student at the Department of Social Work and Higher School
of Lesya Ukrainka Eastern European National University
(Lutsk, Ukraine) sudoryk_ira@ukr.net

THE ENVIRONMENTAL APPROACH TO THE FORMATION OF SOCIAL COMPETENCE OF FUTURE SOCIAL WORKERS

Nowadays, there is a need at the Ukrainian higher education institution to create a certain educational and upbringing environment for future social workers, which would meet the requirements of the labor market, public inquiries, and personal requests of higher education applicants.

The article describes and substantiates the phenomenon of “educational environment of higher education institution” in the context of formation of social competence of future social workers. The author treats the educational environment of the institution of higher education as a specially organized space, a set of specially created conditions of educational and educational processes, social subject conditions, the task of which is the formation of socially competent future social workers capable of: social and professional development, self-development; knowledge of socio-professional reality; reflections of one's own social and other activities; regulation of process and result of realization of competence; display of social competence, social behavior in the main areas of activity.

In the article the author outlined the purpose, tasks, conditions, determined the leading principles of organization of such environment. The purpose of creating such educational environment is to form an integrative level of social competence formation of future social workers upon completion of their term of study at the university. The conditions proposed by the author are aimed at: realization of the outlined tasks in practice, personal interaction of the subjects of the educational process; integration of social and professional qualities, skills and competences in the context of the formation of social competence as a process; integration of the future specialist into the professional environment and social environment of the community; improvement of the educational process and creation of a proper educational environment in the conditions of higher education institution.

Key words: environmental approach, educational environment, educational environment, educational environment, social competence, future social worker.

Постановка проблеми. В умовах глобальних, швидких, динамічних змін, які впливають на розвиток усіх галузей суспільства та диктують запит на підготовку кадрів майбутнього, трансформується місце закладу вищої освіти, а модернізація освітньої галузі спрямовується на відповіді цивілізаційним викликам. Зокрема, в умовах реалізації компетентнісного, студентоцентрованого підходів до навчання у вищій школі, реалізації принципу «навчання впродовж життя» виникає потреба у створенні певного освітньо-виховного середовища, яке б відповідало вимогам ринку праці, суспільним запитам, особистим запитам здобувачів вищої освіти. Середовищний підхід розглядаємо як механізм реалізації таких змін, основу технології, яка дозволяє подолати дискретність навчального й виховного процесу, зробити його неперервним (Якимович, Ільчишин, 2016: 350-354).

Зокрема, Г. Полякова визначає, що середовищний підхід у педагогічній науці переважно розглядають як: теорію й технологію опосередкованого (через середовище) управління процесами формування та розвитку особистості; окрему самостійну методологію, зокрема науково-педагогічного дослідження та педагогічної діяльності; інструмент дослідження факторів розвитку особистості та їх використання в педагогічних цілях; інструмент пізнання й розвитку особистості (через середовище); інструмент рішення педагогічних задач; систему дій із середовищем, спрямованих на перетворення середовища в засіб діагностики, проектування та продукування педагогічного результату; стратегію, зокрема «нову стратегію проектування освітніх систем, обумовлену природою розвитку особистості, що дозволяє реалізувати особистісно розвивальний потенціал освітніх середовищ і ситуацій, таку, що забезпечує суб'єктну участь вихованців в їх власній освіті», стратегію у вищій школі; педагогічну новачку, оскільки є продуктом його опанування педагогами (Полякова, 2018: 186–199); стратегію, що ґрунтується на управлінні процесом професійно-особистісного формування майбутнього фахівця через створення певного середовища (Желанова, 2016: 98-115).

А. Артюхіна зазначає, що саме середовищний підхід дозволяє інтегрувати різні методологічні підходи, досліджувати проблеми педагогіки через призму освітнього середовища, долаючи обмеженість мислення, даючи комплексне, багатогранне бачення освітнього процесу (Артюхіна, 2006: 33–34).

О. Якимович, Я. Ільчишин акцентують увагу на таких перевагах середовищного підходу в педагогічній практиці закладу вищої освіти:

1) дослідження ситуації розвитку особистості як спеціально створеного середовища, виходячи з наявності двох джерел особистісного та професійного досвіду фахівця і того, що представляє середовище та вивчення питання їхньої інтеграції;

2) вплив на людину більш тонкий, найчастіше опосередкований, не лише на свідомому, але й на підсвідомому рівні;

3) середовищний підхід дає можливість студенту самостійно орієнтуватися в прискорюваному потоці інформації й забезпечує при цьому максимум адаптації;

4) середовищний підхід, виявляючи умови включення студента як суб'єкта в освітній процес, застосовуючи весь арсенал педагогічних засобів, дозволяє розробити технологію, яка враховуватиме вплив на всі аналізатори, сприятиме цілісності та гармонійності впливу на особистість (Якимович, Ільчишин, 2016: 350–354).

Аналіз досліджень. Проблеми середовищного підходу, його становлення та розвитку представлені у працях вітчизняних та закордонних науковців: сутність середовищного підходу – А. Артюхіна, А. Баль, О. Горчакова, Ю. Мануйлов, Т. Менг, І. Суліма, Г. Шек); реалізація середовищного підходу у вищій освіті – М. Братко, Г. Полякова, В. Желанова; еволюційні зміни в середовищному підході – Т. Гущина, Т. Менг, Л. Кочемасова, Ю. Мануйлов, С. Смолюк). Застосування середовищного підходу в процесі професійної підготовки фахівця соціальної галузі досліджували О. Караман, С. Коношенко, Ж. Петрочко, А. Полянничко, А. Рижанова, С. Савченко, С. Харченко та інші (Шеплякова, 2017: 189–198).

Дослідженню типології, функцій, структури, побудови, формування та розвитку освітнього середовища закладу вищої освіти присвячені праці А. Артюхіної, Т. Менга, В. Новикова, Д. Хорват; вплив середовищного підходу на професійний розвиток особистості у закладах вищої освіти розкривають О. Бондар, І. Краснощок, О. Романовський; різні аспекти середовищного підходу у вищій освіті в Україні (сутність, моделювання, проектування, побудова освітнього середовища закладу вищої освіти) досліджували М. Братко, О. Горчакова, О. Микитюк, О. Керницький, О. Ярошинська.

Аналіз останніх наукових праць засвідчив, що ученими обґрунтовуються різні типи освітніх середовищ закладу вищої освіти: освітнє (М. Братко, Р. Вайнола, О. Гора, Н. Рудкевич), навчально-виховне (Т. Сологуб), освітньо-виховне (А. Габовда, О. Жаровська, Г. Товканець), інформаційно-освітнє (Н. Бахмат, Л. Гуменна, А. Гуралюк,

А. Зуєва, Л. Карташова, Л. Липська, М. Росток, І. Соколюк, В. Шевченко, І. Шупік, В. Юрженко), адаптивне освітнє (Н. Бахмат, Л. Сидорук), інноваційне освітнє (Т. Колупаєва), акмеологічне освітнє (Т. Дерека), креативне освітнє (Т. Яковишина), культурне мовленнєве (Г. Мариківська, О. Федоренко), здоров'язбережувальне (О. Момот), культурно-освітнє (О. Левченко), соціально-освітнє (В. Сенашенка, О. Хендрик, В. Штифурак), соціально-виховне (Л. Фенчак, І. Шеплякова), соціально-педагогічне (Н. Максимовська) середовища тощо.

Проблеми соціально-освітнього середовища виокремлено в теорії соціальної педагогіки у працях О. Безпалько, Р. Вайноли, І. Звереві, А. Капської, Л. Міщик, Н. Чернухи, Н. Гевчук та інших; соціокультурного середовища – О. Джексон, О. Холоденко та інших; соціально-педагогічного – Ю. Клочан, О. Кузьменко, Л. Мардахасєва та інших.

Проте, при такій зацікавленості різними аспектами середовищної проблематики питання щодо цілісного розгляду сутності середовищного підходу у вищій освіті залишається дослідженням недостатньо, зокрема потребує обґрунтування застосування середовищного підходу у формуванні соціальної компетентності майбутніх фахівців. Зазначене дозволяє зробити припущення про недостатнє використання потенціалу освітньо-виховного середовища університету в контексті підготовки майбутніх соціальних працівників в умовах закладу вищої освіти та формування їх соціальної компетентності.

Мета статті – розкрити та обґрунтувати феномен «освітньо-виховне середовище закладу вищої освіти» в контексті формування соціальної компетентності майбутнього соціального працівника.

Виклад основного матеріалу. В умовах модернізації української системи освіти, орієнтації на європейські «виміри» заклад вищої освіти сьогодні – не лише установа, що забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття майбутніми фахівцями – соціальними працівниками вищої освіти, але й така установа, яка виступає агентом позитивних змін в суспільному середовищі громади, є тим соціальним інститутом, який може впливати на темпи, якість і способи реалізації соціальної й економічної політики країни (Сидорук, 2018: 130). Тому в університетах, в контексті створення нової парадигми освіти, спрямованої на формування суспільно та професійно компетентної особистості, яка має чіткі громадські та професійні переконання, цінності, настановлення на самоосвіту, самовиховання, саморозвиток, самореалізацію, самоствердження, «навчання впро-

довж життя», повинні створюватися відповідні умови. Зазначене сприятиме активізації взаємодії закладу вищої освіти із соціальним середовищем, зокрема, громадою, громадськими та культурними організаціями тощо. Механізм реалізації окресленого вбачаємо не лише у оновленні змісту освіти, а й у перетворенні освітньо-виховного середовища закладу вищої освіти на якісно організований простір (з прогресивними системами мотивації, цінностей, діяльності), здатний забезпечити умови суспільного та професійного становлення майбутніх соціальних працівників, який компетентно вирішує громадські та професійні проблеми і відзначається активною суспільною та професійною поведінкою, є носієм та транслює соціальні цінності в суспільство.

Наголосимо, що у нашій науковій розвідці освітньо-виховне середовище закладу вищої освіти будемо розглядати в контексті формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників.

Зазначимо, що результати аналізу наукової літератури свідчать, що поняття «освітньо-виховне середовище закладу вищої освіти» як наукова категорія не є усталеним і потребує всебічного розгляду. В аналізованій системі виділяємо дві підсистеми: освітнє середовище та виховне середовище університету.

Під освітнім середовищем вчені розуміють багаторівневу систему умов (обставин, чинників), яка забезпечує оптимальні параметри навчальної діяльності певного освітнього суб'єкту в усіх аспектах – цільовому, змістовому, процесуальному, результативному, ресурсному. Зауважимо, що освітнім середовищем стає тоді, коли з'являється особистість, що має інтенцію на освіту (Якимович, Ільчишин, 2016: 350–354).

Ми поділяємо думку С. Совгіри та освітнє середовище окремо взятого закладу вищої освіти розглядаємо як сукупність спеціально створених умов, занурених в особливу соціокультурну атмосферу і спрямованих на особистісно-професійний розвиток майбутнього фахівця, внутрішня частина якого перетинається безпосередньо з процесом навчання, а зовнішня частина є інтеграцією освітньої діяльності закладу вищої освіти і соціальних процесів, що відбуваються в суспільстві, партнерських зв'язків університету з різними підприємствами і організаціями, які доповнюють його навчальну і виховну діяльність, спрямовану на вдосконалення особистісних і професійних якостей (Совгіра, 2018: 31–36).

Виховне середовище учені обґрунтовують як складне багатоаспектне утворення, що охоплює

сукупність педагогічно-виховних чинників і умов, в яких відбувається особистісний та професійний розвиток майбутнього фахівця, забезпечуються активні виховні процеси та взаємовідносини. Вважаємо, що виховним середовищем стає тоді, коли з'являється особистість, що засвоює і практично застосовує набутий соціальний, культурний, професійний досвід за рахунок сформованих індивідуальних потреб та здібностей. Соціальне та професійне становлення фахівця у виховному середовищі закладу вищої освіти забезпечується за допомогою його активного залучення до суспільної значущої, науково-дослідної, управлінської та дозвільної діяльності (Совгіра, 2018: 31–36).

Значимо, що вчені також акцентують увагу на розмежуванні понять «освітнє середовище», «виховне середовище», та, відповідно, «освітній простір», «виховний простір». Зокрема, на думку Г. Сазоненко, освітній простір – це простір спільного буття, перетворений усіма суб'єктами у чинник інтегративного впливу на процес розвитку і самореалізації особистості (Сазоненко, 2004). Н. Селіванова, розглядаючи сучасні уявлення про виховний простір, пропонує розмежовувати поняття «середовище» та «простір», оскільки перше, як зазначає вчена, існує в даності, а другий конструюється.

У нашому дослідженні ми розглядаємо освітньо-виховне середовище закладу вищої освіти як специфічно організований простір, комплекс особливо створених умов навчального та виховного процесів, суспільно предметних умов, завданням яких є формування соціально компетентних майбутніх соціальних працівників, здатних до: громадського та професійного розвитку, саморозвитку; пізнання суспільно-професійної реальності; рефлексії власної соціальної діяльності та діяльності інших; регулювання процесу і результату реалізації компетентності; вияву громадської компетентності, суспільної поведінки у основних сферах діяльності.

Варто наголосити також на взаємозалежності між умовами освітньо-виховного середовища і безпосередньою професійною підготовкою студентів в умовах університету. Зміни локального освітньо-виховного середовища університету, що стосуються способів організації навчально-виховного процесу, створюють інтенцію на опанування студентами новими особистісними та професійними якостями, компетенціями, що мають попит (потрібні), зокрема на ринку праці. Вважаємо, що чим активніше і повніше майбутній фахівець користуватиме можливості освітньо-виховного середовища закладу вищої освіти, тим успішніше

відбудуватиметься його вільний і активний саморозвиток в окреслених сферах.

З огляду на зазначене, провідне завдання, що постає в контексті формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників – організувати освітньо-виховне середовище в такий спосіб, щоб кожен студент був його суб'єктом, міг його освоїти та брати участь у його розвитку.

Головними принципами, які покладено в основу створення суспільно збагаченого освітньо-виховного середовища, спрямованого на формування соціальної компетентності майбутніх фахівців в умовах закладу вищої освіти, визначено: принципи гуманізму, активності, партнерства, співробітництва, рефлексивності, індивідуалізації, динамічності, ініціативності, відповідальності, навчання впродовж життя.

Варто наголосити, що освітньо-виховне середовище виступає як єдине функціональне ціле в тому сенсі, що, стосовно студента, воно виконує єдину функцію – функцію його особистого розвитку. Окремі складові освітньо-виховного середовища, що суб'єктивно виділяються нашою свідомістю, насправді органічно і системно пов'язані один з одним, проникають один в одного, утворюючи єдине цілісне освітньо-виховне середовище конкретного студента. Таким чином, освітнє середовище закладу вищої освіти виступає функціональним і просторовим об'єднанням суб'єктів освіти, між якими встановлюються тісні різнопланові групові взаємозв'язки, і може розглядатися як модель соціокультурного простору в якому відбувається становлення особистості (Каташов, 2001: 8).

Основна мета організації такого середовища полягає в прагненні так побудувати, змоделювати процес, щоб кожен студент опинився в сприятливих для його розвитку умовах, відчував комфортний вплив усього освітньо-виховного середовища, яке, у свою чергу, виступало б основним гарантом особистої успішності в реалізації поставлених студентом завдань, успішності його розвитку в різних аспектах.

Отже, створення освітньо-виховного середовища закладу вищої освіти, яке спрямоване на суспільну та професійну підготовку майбутніх соціальних працівників, що забезпечить формування інтегративного рівня їх соціальної компетентності по завершенню граничного терміну навчання в університеті, забезпечується вирішенням таких завдань:

1) формування та розвиток мотиваційно-ціннісної складової компетентності, результатом якої

є готовність особистості майбутнього фахівця до її прояву, його здатність до соціального та професійного розвитку;

2) формування та розвиток когнітивно-діяльнісної складової компетентності, результатом якої є сформованість системи суспільних компетенцій (соціальні знання, знання предметної сфери, знання «як діяти» та «як бути», знання змісту) та здатність пізнавати соціально-професійну реальність (когнітивна підструктура), її прояв, громадської поведінки в основних сферах діяльності (діяльнісна підструктура);

3) формування та розвиток особистісно-рефлексивної складової компетентності, наслідком якої є регуляція процесу і результату її реалізації (наявність соціально значущих якостей особистості), розвинена здатність до рефлексії власної суспільної діяльності та діяльності інших.

Відтак, ми визначаємо умови, які здатні забезпечити: реалізацію окреслених завдань на практиці, особистісну взаємодію суб'єктів освітньо-виховного процесу; інтеграцію соціальних і професійних якостей, умінь та навичок в контексті формування соціальної компетентності як процесу; інтеграцію майбутнього фахівця в професійне середовище та соціальне середовище громади; удосконалення навчального-виховного процесу та створення належного освітньо-виховного середовища в умовах закладу вищої освіти, зокрема:

– стимулювання соціальної активності студентів через залучення та створення соціальних проєктів на рівні факультету, університету, громади; здійснення волонтерської діяльності; їх участь у роботі суспільного театру на базі закладу; участь у студентському самоврядуванні; організацію акцій, заходів та участь у них тощо, і, як наслідок, – створення громадсько збагаченого освітньо-виховного середовища закладу вищої освіти. Соціальну активність розглядаємо як взаємодію між особистістю і суспільним, а також освітньо-виховним середовищем закладу вищої освіти, в процесі якої відбувається перетворення і середовища, і суб'єкта;

– створення відкритого, збагаченого соціальною складовою освітньо-виховного середовища закладу вищої освіти шляхом налагодження партнерства та міжсекторної взаємодії з різно-

манітними службами та організаціями громади, що сприятиме розвитку позитивної мотивації студентів, їх активності, суспільно-особистісній самореалізації шляхом включення в громадсько значущу діяльність; відпрацюванню навичок соціальної взаємодії, стимулюванню рефлексивної діяльності; створенню суспільно збагаченого громадсько-професійного середовища; «зануренню студентів» в реальне професійне середовище, особливі умови діяльності, спілкування, самоствердження; накопиченню індивідуального соціального та професійного досвіду у різних реальних та змодельованих ситуаціях; налагодженню корисних професійних контактів; подальшому працевлаштуванню за фахом. Таке партнерство розглядаємо як особливу сферу соціального життя, що ініціюється системою освіти і, таким чином, робить внесок у становлення цивільного суспільства, засіб розвитку і просування технологій і знань через систему освіти;

– надання менторської підтримки в питаннях соціального та професійного становлення, саморозвитку, опанування навичками «навчання впродовж життя» (за принципом «від наставництва до менторства»);

– актуалізація інноваційних педагогічних технологій в організації навчально-пізнавальної діяльності студентів, орієнтованих на розвиток складників соціальної компетентності студентів.

Висновки. У формуванні соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників та її складових, їх одиниць виміру, важливу роль відводимо не лише змісту навчання, але й освітньо-виховному середовищу закладу вищої освіти, який, на нашу думку, повинен розвивати в студентів здатність самостійно розв'язувати проблеми в різних видах суспільної та професійної діяльності на основі використання громадського досвіду, елементом якого є і їх власний. Освітньо-виховне середовище закладу вищої освіти розглядаємо з позиції локального оточення, зв'язної ланки між суспільством та індивідом, як простір взаємодії різноманітних підсистем, утворених учасниками освітньо-виховного процесу. Мова йде про створення такого простору індивідуалізованої діяльності, що інтегрується в соціально-професійну сферу громади, набуваючи ознак спільності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артюхина А. И. Профессионально-личностное развитие студентов в образовательной среде медицинского вуза : учебное пособие. Волгоград : Волгоградский гос. мед. ун-т, 2006. 122 с.
2. Желанова В. В. Средовищний підхід у вищій освіті: сутність та логіка реалізації. Теорія і практика професійної майстерності в умовах цілежиттєвого навчання : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во Рута, 2016. 400 с.

3. Каташов А. І. Педагогічні основи розвитку інноваційного освітнього середовища сучасного ліцею : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Луганськ, 2001. С. 8.
4. Полякова Г. Розвиток середовищного підходу у вищій освіті в умовах глобальних змін. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018, № 4 (78). С. 186–199.
5. Сазоненко Г.С. Педагогіка успіху (досвід становлення акмеологічної системи ліцею). Київ : Гнозис, 2004. 684 с.
6. Сидорук І. Реалізація соціального партнерства та взаємодії закладів вищої освіти з молодіжним центром Волині у процесі підготовки фахівців соціальної сфери. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки* : збірник наукових праць. Серія «Педагогічні науки». Випуск № 9 (382). Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2018. С. 130–137.
7. Совгіра С. Характеристика освітнього середовища закладів вищої освіти в контексті середовищного підходу. *Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи* : матеріали третьої Міжнародної науково-практичної конференції, м. Умань, 16–17 лютого 2018 року. *Folia Comeniana : Вісник Польсько-української науково-дослідницької лабораторії психодидактики імені Я. А. Коменського* / гол. ред. Осадченко І. І. Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. С. 31–36.
8. Шеплякова І. О. Соціально-виховне середовище вищого навчального закладу як чинник формування деонтологічної культури майбутнього соціального працівника. *Педагогіка та психологія*. 2017. Вип. 58. С. 189–198.
9. Якимович О. Н., Ільчишин Я. В. Вплив середовища вищого навчального закладу на професійне виховання майбутніх фахівців. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2016. Вип. 46. С. 350–354.

REFERENCES

1. Artyukhina A. I. Professional'no-lichnostnoe razvitiye studentov v obrazovatel'noy srede meditsinskogo vuza: uchebnoe posobie [Professional and personal development of students in the educational environment of a medical university: textbook]. Volgograd: Volgogradskiy gos. med. un-t, 2006. 122 p. [in Russian].
2. Zhelanova, V. V. Seredovyshchnyy pidkhid u vyshchiy osviti: sutnist' ta lohika realizatsiyi. Teoriya i praktyka profesiynoyi maysternosti v umovakh tsilezhyttyevoho navchannya: monohrafiya [An environmental approach in higher education: the essence and logic of implementation. Theory and Practice of Professional Skill in the Purposeful Learning Conditions: Monograph]. Zhytomyr : Vyd-vo Ruta, 2016. 400 p. [in Ukraine].
3. Katashov A. I. Pedahohichni osnovy rozvytku innovatsynoho osvith'oho seredovyshcha suchasnoho litseyu [The pedagogical foundations developed an innovative, contemporary, modern lyceum]. Extended abstract of candidate thesis. Luhans'k, 2001. P. 8 [in Ukraine].
4. Polyakova H. Rozvytok seredovyshchnoho pidkhdou u vyshchiy osviti v umovakh hlobal'nykh zmin [Developing an environment approach in higher education in the face of global change]. *Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyi tekhnolohiyi*. 2018. Nr 4 (78). Pp. 186–199 [in Ukraine].
5. Sazonenko H.S. Pedahohika uspikhu (dosvid stanovlennya akmeolohichnoyi systemy litseyu) [Success Pedagogy (experience of formation of the Lyceum acmeological system)]. Kyiv : Hnozyis, 2004. 684 p. [in Ukraine].
6. Sydoruk I. Realizatsiya sotsial'noho partnerstva ta vzyemodiyi zakladiv vyshchoyi osvity z molodizhnym tsentrom Volyni u protsesi pidhotovky fakhivtsiv sotsial'noyi sfery [Implementation of social partnership and interaction of higher education institutions with Volyn youth center in the process of training social specialists]. *Naukovyy visnyk Skhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky (Seriya Pedahohichni nauky)*. 2018. Vyp. 9 (382). Pp. 130–137 [in Ukraine].
7. Sovhira S. Kharakterystyka osvith'oho seredovyshcha zakladiv vyshchoyi osvity v konteksti seredovyshchnoho pidkhdou [Characterization of the educational environment of higher education institutions in the context of the environmental approach]. *Folia Comeniana: Visnyk Pol's'ko-ukrayins'koyi nauково-doslidnyts'koyi laboratoriyi psykholohiyi imeni Ya. A. Komens'koho*. Osadchenko I. I. (Ed.). Uman': VPTs «Vizavi». 2018. Pp. 31–36 [in Ukraine].
8. Sheplyakova I. O. Sotsial'no-vykhovne seredovyshche vyshchoho navchal'noho zakladu yak chynnyk formuvannya deontolohichnoyi kul'tury maybutn'oho sotsial'noho pratsivnyka [Social and educational environment of higher education institution as a factor of formation of deontological culture of future social worker]. *Pedahohika ta psykholohiya*. 2017. Vyp. 58. Pp. 189–198 [in Ukraine].
9. Yakymovych O. N., Il'chyshyn Ya. V. Vplyv seredovyshcha vyshchoho navchal'noho zakladu na profesiynne vykhovannya maybutnikh fakhivtsiv [Influence of Higher Educational Institution Environment on Professional Education of Future Specialists]. *Suchasni informatsiyi tekhnolohiyi ta innovatsiyi metodyky navchannya u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiya, teoriya, dosvid, problemy*. 2016. Vyp. 46. Pp. 350–354 [in Ukraine].